

GÜLER, Hakan. (2020). Irk Bitig’de İsim ve Sıfat Tamlamaları. *Türk Ekini Dergisi Sayı 6*, s.2-8.

İrk Bitig’de İsim ve Sıfat Tamlamaları

Hakan Güler*

Özet: Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek için dilin kurallarına bağlı kalmak kaydıyla bir araya gelen kelimelerden oluşan yargı bildirmeyen unsurlar bütünüdür. İsim Tamlaması, iyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. Sıfat Tamlaması, bir ismin bir sıfatla nitelendiği kelime grubudur. Sıfat tamlamasının ana unsuru isimdir. Irk Bitig ‘Fal Kitabı’ anlamına gelir. Eski Türk runik yazısı ile kitap biçiminde yazılmış bir Eski Türkçe eserdir. Irk Bitig Doğu Türkistan’da Bin Buda Mağaraları’nda el yazmaları deposunda bulunmuştur. Bu çalışmada Irk Bitig ‘Fal Kitabı’ adlı eserde bulunan İsim ve Sıfat Tamlamaları tespit edilmiş ve farklı sınıflandırma yöntemleriyle gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelime Grubu, İsim Tamlaması, Sıfat Tamlaması, Irk Bitig

Giriş

Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek için dilin kurallarına bağlı kalmak kaydıyla bir araya gelen kelimelerden oluşan yargı bildirmeyen unsurlar bütünüdür (Karahana 2017: 39). Türkçede başlıca şu kelime grupları bulunmaktadır: *İsim Tamlaması*, *Sıfat Tamlaması*, *Sıfat-Fiil Grubu*, *İsim-Fiil Grubu*, *Zarf-Fiil Grubu*, *Tekrar Grubu*, *Edat Grubu*, *Bağlama Grubu*, *Unvan Grubu*, *Birleşik İsim Grubu*, *Ünlem Grubu*, *Sayı Grubu*, *Birleşik Fiil ve Kısaltma Grupları*.

İsim Tamlaması, iyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. İsim Tamlamasında birinci ismin ikinci isimle bağlantısı zamirlerde ekli olurken isimlerde ekli ya da eksiz olmaktadır. Ana unsur sonda bulunur. Birinci unsur tamlayan ikinci unsur tamlanandır. Birinci isim ilgi eki taşıyorsa belirtili taşıyorsa belirtisiz isim tamlaması olur.

Kitap + ın / kapak + ı → belirtili isim tamlaması
İsim ilgi isim iyelik

Kitap / kurt + u → belirtisiz isim tamlaması
İsim isim iyelik

* Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, hakanguler996@gmail.com

Sıfat Tamlaması, bir ismin bir sıfatla nitelendiği kelime grubudur. Sıfat tamlamasının ana unsuru isimdir. Ana unsur sonda bulunur. Yardımcı unsur olan sıfat ise ismin önünde yer alarak onu tamamlar.

Uzak / yollar → *sıfat tamlaması*
Sıfat *isim*

Irk Bitig ‘Fal Kitabı’ anlamına gelir. Eski Türk runik yazısı ile kitap biçiminde yazılmış bir Eski Türkçe eserdir. *Irk Bitig* Doğu Türkistan’da Bin Buda Mağaraları’nda el yazmaları deposunda bulunmuştur. Yazılış tarihi belli değildir. Tekin, eserin dil ve yazım özelliklerine göre 9.yy’ın başlarında yazılmış olabileceğini düşünür (2017: 13). Eserin içinde 65 falın kısa yorumları ile kısa bir hatime bulunur (Tekin 2017: 15).

1.Irk Bitig’de İsim ve Sıfat Tamlamaları

Eserde 24 İsim Tamlaması, 46 Sıfat Tamlaması tespit edilmiştir.

1.1.İsim Tamlaması

Irk Bitig ‘Fal Kitabı’ adlı eserde tespit edilen isim tamlamaları aşağıda sıralanmıştır:

Adıgıñ karnı ‘*ayının karnı*’ IB 6
Tonguzuñ azıǵı ‘*domuzun azı dişleri*’ IB 6
Kuş oǵlı ‘*kuş yavrusu*’ IB 15
Kişi oǵlı ‘*kişi oǵlu, insan oǵlu*’ IB 15
Kiyik oǵlı ‘*geyik yavrusu*’ IB 15, 45
Teñri kurınta ‘*tanrı lütfu*’ IB 15
Kekük tezetin ‘*kartal tezeği*’ IB 23
Kün ortı ‘*gün ortası*’ IB 24
Tün ortı ‘*gece yarısı*’ IB 24
Böri aǵzı ‘*kurt aǵzı*’ IB 27
Kugu kuş ‘*kuğu kuşu*’ IB 35
Ügüz kuş ‘*su kuşu*’ IB 43
Togan kuş ‘*şahin*’ IB 44
Togan kuşuñ tırñakı ‘*şahinin tırnağı*’ IB 44
Tabışkan terisi ‘*tavşan derisi*’ IB 44
Karı yol teñri ‘*yaşlı yol tanrısı*’ IB 48
At kudrıkı ‘*atın kuyruğu*’ IB 50
Kul sabı ‘*kölenin sözü*’ IB 54
Kuzgun sabı ‘*kuzgunun sözü*’ IB 54
Er oǵlı ‘*adamın oǵlu*’ IB 55
Ögüm ötin ‘*anamın öğüdü*’ IB 58
Turıa kuş ‘*turna kuşu*’ IB 61
Kanlık süsi ‘*hanın ordusu*’ IB 63
Bars yıl ‘*kaplan yılı*’ IB 67

1.2.Sıfat Tamlaması

İrk Bitig ‘Fal Kitabı’ adlı eserde tespit edilen sıfat tamlamaları aşağıda sıralanmıştır:

- Ala atlıg yol ‘*alaca atlı yol*’ IB 2
Altun kanatlıg talım kara kuş ‘*altun kanatlı yırtıcı kartal*’ IB 3
Ürüş esri togan kuş ‘*ak benekli şahin kuşu*’ IB 4
Ak bisi ‘*ak kısrak*’ IB 5
Altun tuyuglug adgırlıg ‘*altun toynaklı aygır*’ IB 5
Altun budlalug buğralık ‘*altun burunsalıklı buğra*’ IB 5
Altun başlıg yılan ‘*altın başlı yılan*’ IB 8
Altun kurugsak ‘*altın kursak*’ IB 8
Ulug eb ‘*büyük ev*’ IB 9
Sarıg atlıg sabçı ‘*sarı atlı haberci*’ IB 11
Yagız atlıg yalabaç ‘*yağız atlı elçi*’ IB 11
Edgü söz sab ‘*iyi haber*’ IB 11
Teñrilig kurtga ‘*dindar yaşlı kadın*’ IB 13
Torug at ‘*zayıf at*’ IB 16
Özlüg at ‘*binek at*’ IB 17
Yaş ot ‘*taze ot*’ IB 17
Ak at ‘*kır at*’ IB 19
Titir bugra ‘*dişi develi erkek deve*’ IB 20
Ürüş köpük ‘*Ak köpük*’ IB 20
Karı üpgük ‘*yaşlı hüthüt kuşu*’ IB 21
Uzun tonlug ‘*kadın*’ IB 22, 42
Teglük kulun ‘*yeni doğmuş gözleri açılmamış at*’ IB 24
İrkek yunt ‘*erkek at*’ IB 24
Bay er ‘*zengin adam*’ IB 27
Oyma er ‘*sakatatçı adam*’ IB 29
Çıgañ er ‘*yoksul adam*’ IB 30
Üküş atlıg ‘*çok atı olan*’ IB 36
Kobı atlıg ‘*az atı olan*’ IB 36
Karı öküz ‘*yaşlı öküz*’ IB 37
Talım urı ‘*cesur genç*’ IB 40
Yalım kaya ‘*yalçın kaya*’ IB 40
Ürüş esri ingek ‘*ak benekli inek*’ IB 41
Ürüş esri irkek buzağı ‘*ak benekli erkek buzağı*’ IB 41
Esri amga ‘*benekli yaban keçisi*’ IB 49
Yaşıl kaya ‘*yeşil kaya*’ IB 51
Kızıl kaya ‘*kızıl kaya*’ IB 51
Boz bulıt ‘*boz bulut*’ IB 53
Kara bulıt ‘*kara bulut*’ IB 53
Erklıg sabçı ‘*güçlü sözcü*’ IB 55

- Kuşlu ıgaç '*kuşlu ağaç*' IB 56
Tokuz arlı sığın kiyik '*dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyik*' IB 60
Yaylağ tag '*yazlık dağ*' IB 62
Elik kiyik '*erkek karaca*' IB 63
Kök boymul toğan kuş '*ak boyunlu gri şahin*' IB 64
Semiz at '*semiz at*' IB 65
Kiçig dıntar burua guru '*genç, dindar kahin*' IB 67

Sonuç ve Değerlendirme

Türkçede başlıca 14 kelime grubu vardır. Bunlardan ikisi isim ve sıfat tamlamalarıdır. İsim tamlaması, iyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. Birinci unsur ilgi hali eki almışsa belirtili, almamışsa belirtisiz isim tamlaması oluşur. İncelenen metinde 24 isim tamlaması tespit edilmiş olup, bunların 18'i belirtisiz, geriye kalan 6'sı ise belirtili isim tamlamasıdır. Bunlardan 14'ü hayvan isimleriyle, 3'ü zaman ifadesiyle kurulmuştur.

İSİM TAMLAMASI	BELİRTİLİ İSİM T.	BELİRTİSİZ İSİM T.	HAYVAN İSİMLERİYLE KURULANLAR	ZAMAN BİLDİREN
Adıgıñ karnı ' <i>ayının karnı</i> '	+		+	
Toñuzun azıǵı ' <i>domuzun azı dişleri</i> '	+		+	
Kuş oǵlı ' <i>kuş yavrusu</i> '		+	+	
Kişi oǵlı ' <i>kişi oǵlu, insan oǵlu</i> '		+		
Kiyik oǵlı ' <i>geyik yavrusu</i> '		+	+	
Teñri kurınta ' <i>tanrı lütfü</i> '		+		
Kektük tezetin ' <i>kartal tezeǵi</i> '		+	+	
Kün ortı ' <i>gün ortası</i> '		+		+
Tün ortı ' <i>gece yarısı</i> '		+		+
Böri aǵzı ' <i>kurt aǵzı</i> '		+	+	
Kugu kuş ' <i>kuğu kuşu</i> '		+	+	
Ügüz kuş ' <i>su kuşu</i> '		+	+	
Toğan kuş ' <i>şahin</i> '		+	+	
Toğan kuşun tırnaǵı ' <i>şahinin tırnaǵı</i> '	+		+	
Tabışkan terisi ' <i>tavşan derisi</i> '		+	+	
Karı yol teñri ' <i>yaşlı yol tanrısı</i> '		+		

At kudrîki 'atın kuyruğu'	+		+	
Kul sabı 'köle sözü'		+		
Kuzgun sabı 'kuzgun sözü'		+	+	
Er ođlu 'adamın ođlu'		+		
Öğüm ötin 'anamın öğüdü'	+			
Turna kuş 'turna kuşu'		+	+	
Kanlık süsi 'hanın ordusu'	+			
Bars yıl 'kaplan yılı'		+		+

Tablo 1: kuruluşlarına göre isim tamlamaları

Sıfat tamlaması bir ismin bir sıfatla nitelendiği kelime grubudur. Sıfat tamlamasının ana unsuru isimdir. Sıfat, dizimde başta bulunur ve ismi niteler. İncelenen metinde 46 sıfat tamlaması tespit edilmiştir. Bunların 13'ünde sıfat unsuru bir renk, 1'inde hem renk hem cinsiyet belirtmektedir, 1'inde hem renk hem durum belirtmektedir. 10'u cinsiyet, geriye kalan 20'si ise durum bildirmektedir.

SIFAT TAMLAMASI	RENK BELİRTENLER	CİNSİYET BELİRTENLER	DURUM BİLDİRENLER
Ala atlıg yol 'alaca atlı yol'	+		
Altun kanatlıg talım kara kuş 'altın kanatlı yırtıcı kartal'	+		+
Ürüş esri toğan kuş 'ak benekli şahin kuşu'	+		
Ak bisi 'ak kısrak'	+	+	
Altun tuyuglug adgırlıg 'altın toynaklı aygır'			+
Altun budlalug bugralık 'altın burunsalıklı buğra'			+
Altun başlıg yılan 'altın başlı yılan'			
Altun kurugsak 'altın kursak'			+
Ulug eb 'büyük ev'			+
Sarıg atlıg sabçı 'sarı atlı haberci'	+		
Yazıg atlıg yalabaç 'yağız atlı elçi'	+		
Edgü söz sab 'iyi haber'			+
Teñrilig kurtga 'dindar yaşlı kadın'		+	
Torug at 'zayıf at'			+
Özlüg at 'binek at'			+

Yaş ot ' <i>taze ot</i> '			+
Ak at ' <i>kır at</i> '	+		
Titir bugra ' <i>dişi develi erkek deve</i> '		+	
Ürüng köpük ' <i>Ak köpük</i> '	+		
Karı üpgük ' <i>yaşlı hüthüt kuşu</i> '			+
Uzun tonlug ' <i>kadın</i> '		+	
Teglük kulun ' <i>yeni doğmuş gözleri açılmamış at</i> '			+
İrkek yunt ' <i>erkek at</i> '		+	
Bay er ' <i>zengin adam</i> '		+	
Oyma er ' <i>sakatatçı adam</i> '		+	
Çıgany er ' <i>yoksul adam</i> '		+	
Üküş atlıg ' <i>çok atı olan</i> '			+
Kobı atlıg ' <i>az atı olan</i> '			+
Karı öküz ' <i>yaşlı öküz</i> '			+
Talim urı ' <i>cesur genç</i> '			+
Yalım kaya ' <i>yalçın kaya</i> '			+
Ürüng esri ingek ' <i>ak benekli inek</i> '	+		
Yaşıl kaya ' <i>yeşil kaya</i> '	+		
Kızıl kaya ' <i>kızıl kaya</i> '	+		
Boz bulıt ' <i>boz bulut</i> '			
Kara bulıt ' <i>kara bulut</i> '	+		
Erklig sabçı ' <i>güçlü sözcü</i> '			+
Kuşlu ıgaç ' <i>kuşlu ağaç</i> '			
Tokuz arlı sığun kiyik ' <i>dokuz çatalı boynuzu olan erkek geyik</i> '		+	
Yaylag tag ' <i>yazlık dağ</i> '			+
Elik kiyik ' <i>erkek karaca</i> '		+	
Kök boymul togan kuş ' <i>ak boyunlu gri şahin</i> '	+		
Semiz at ' <i>semiz at</i> '			+

Kiçig dıntar burua guru 'genç, dındar kahin'			+
Esri amga 'benekli yaban keçisi'	+		

Tablo 2: niteleme özelliklerine göre sıfat tamlamaları

Kısaltmalar

IB. *Irk Bitik*

Kaynakça

KARAHAN, Leyla (2017). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları
TEKİN, Talat (2017). *Irk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları